

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ІНСТАНЦІЙНОСТІ СУДІВ ЯК НОРМАТИВНА ПЕРЕДУМОВА СТВОРЕННЯ ВИЩИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

Шевченко А.

(юрист)

Анотація. Автор розглядає теоретичні і практичні проблеми реалізації таких принципів організації правосуддя, як спеціалізація та інстанційність.

Ключові слова: судовою системою, принципи організації судів, принципи спеціалізації та інстанційності у судовій системі України.

Аннотация. Автор рассматривает теоретические и практические проблемы реализации таких принципов организации правосудия, как специализация и инстанционность.

Ключевые слова: судебная система, принципы специализации и инстанционности в судебной системы Украины.

Summary. The author analyses theoretical and practical principles of realization of such principles of justice organization as specialization and instances.

Keywords: judicial system, principles of justice organization as specialization and instances in the judicial system of Ukraine.

Створення та функціонування Вищого адміністративного суду України підпорядковується загальносистемним закономірностям формування та діяльності вищих спеціалізованих судів України, які відповідно до частини третьої статті 125 Конституції України визнані вищими судовими органами спеціалізованих судів у державі. Тому для дослідження своєрідності нормативного закріплення організації касаційної інстанції в системі чинних адміністративних судів України необхідно дослідити ті вихідні принципи, завдяки реалізації яких стає можливим функціонування самого ВАСУ. Йдеться, передусім, про реалізацію, тобто практичне втілення, впровадження у життя принципів спеціалізації та інстанційності як визначальних, базових концептуальних підвалин організації судової влади (судоустрою) України загалом та системи адміністративних судів як спеціалізованої підсистеми судів зокрема. Водночас реалізація таких принципів вбачається органічним елементом уніфікації судоустрою України з демократичними принципами організації судової влади в європейських країнах[1; 2], тим більше за умов, коли однією з важливих рис організації судової влади в цих країнах визнається “актуалізація паралельних багатоінстанційних судових систем”[3]. Хоча, заради справедливості, слід відзначити, що часом трапляються і протилежні за змістом твердження – зокрема, щодо помилковості тез щодо існування усталених європейських чи інших стандартів побудови судової системи[4].

Поза тим, наукове дослідження особливостей реалізації цих принципів неможливе без попереднього з’ясування ключових елементів, визначальних ознак і правового змісту принципів судоустрою загалом та принципів судової спеціалізації й інстанційності зокрема.

У сучасній юридичній літературі відправні (визначальні, провідні, головні тощо) принципи судоустрою (судової влади), як відомо, цілком закономірно вважаються тісно пов’язаними та такими, що належать до найважливіших організаційних принципів судової системи (І.Є. Марочкін[5]), до відправних конституційних принципів побудови судової системи України (Н.В. Сібільова[5]), а також визначаються як найбільш актуальні засади для подальшого розвитку системи судів в Україні (Р.О. Куйбіда[6]). Тому в сучасній науковій літературі цілком закономірно зауважується, що такі принципи:

належать до єдиної системи принципів побудови судової системи, яка, своєю чергою визначається як історично сформована теорією і практикою діяльності судів, обумовлена економічним та ідейно-політичним розвитком суспільства нормативно закріплених положень, що фіксують найбільш важливі вимоги й відображають закономірності побудови судової системи країни, виражають її зміст і специфіку та визначають тенденції її розвитку[7];

виступають як норми найбільш загального, керівного характеру, що визначають місце судової влади в системі єдиної державної влади, побудову її основних інститутів, вони спрямовані на реалізацію завдань, що стоять перед судовою владою[5];

є системою законодавчо вищих й гарантованих державою, обумовлених ідейно-політичним розвитком суспільства, стабільних вихідних концептуальних основ організації судової системи та судових органів, що визначають засадничі вимоги, закономірності й зміст формування судової системи[8].

Як слушно зазначає В.В. Городовенко, у системі права принципи судоустрою утворюють важливий міжгалузевий інститут, що має тісні зв'язки з нормами міжнародного, конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного та процесуальних галузей права. Кожен із них у цьому комплексі матиме власну сферу поширення й межі впровадження. При цьому системотвірним чинником щодо згаданих принципів є сам інститут судової влади в його цілісному сприйнятті, що відбиває його природу й сутність. Разом з тим, природа згаданих принципів тісно пов'язана з функціональними характеристиками судової влади, її роллю в конкретній історичній правовій системі[9]. Системний характер цих принципів визначається наявністю між ними різноманітних взаємозв'язків та взаємозалежностей; жоден з таких принципів не існує ізольовано від інших[10]. Зазначене в повній мірі стосується дії принципів організації вищих спеціалізованих судів України.

До аналізу змісту та особливостей правового характеру принципів судоустрою загалом та організації вищих спеціалізованих судів України зокрема привертала увагу чимала група дослідників, зокрема це О.Б. Абросимова, А.В. Абсалямов, Д.Г. Аверченко, В.І. Анішина, С.А. Бондарчук, А.Л. Борко, В.Д. Бринцев, О.В. Бурак, А.А. Бутирський, І.М. Винокурова, М.Й. Вільгушинський, С.В. Глущенко, В.В. Городовенко, А.А. Гравіна, Ю.М. Грошевий, М.Р. Гумба, Р.В. Ігонін, А.А. Капикранян, С.В. Ківалов, І.С. Колеснікова, І.Б. Коліушко, І.В. Костюк, В.А. Кройтор, Р.О. Куйбіда, А.В. Лужанський, І.Є. Марочкін, А.В. Мінашкін, О.Є. Міщенко, Л.М. Москвич, І.В. Назаров, А.О. Неугодніков, С.В. Нечипорук, І.М. Обрізко, М.О. Овечкін, О.М. Овчаренко, О.М. Пасенюк, Д.М. Притика, А.В. Руденко, О.П. Рябченко, В.В. Сердюк, О.Г. Свида, Н.В. Сібільова, М.І. Смокович, В.С. Стефанюк, Г.П. Тимченко, М.М. Ульмер, І.Б. Факас, Л.І. Фесенко, М.М. Хамник, А.С. Цибуляк-Кустевич, Є.В. Чаку, І.В. Шкруб, О.І. Шостенко, С.П. Штелих, О.В. Щербанюк, І.В. Юревич та ін. Як видно, відповідна проблематика значно актуалізувалася в українській юридичній науці упродовж саме останніх років, зокрема у зв'язку з інтенсифікацією судово-правової реформи, ухваленням нового судоустрійного законодавства, що супроводжувалося подальшою розбудовою системи вищих спеціалізованих судів в Україні (Вищий господарський і Вищий адміністративний суди та Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних та кримінальних справ).

Цілком справедливо, що на тлі нових правових реалій, триваючого реформування судоустрійного законодавства наукова думка прагне всебічно осмислити відповідні процеси, аналізуючи їх під кутом зору втілення на практиці відповідних судоустрійних принципів. Зокрема, відзначається неоднозначність оцінок з боку науковців тієї моделі судоустрою, яка впроваджена в Україні, у тому числі й ідеї створення вищих спеціалізованих судів як касаційних ланок відповідних спеціалізованих судових ланок[11; 12; 13; 14]. При цьому саме правореалізаційний аспект є визначальним у контексті дії принципів спеціалізації та інстанційності[7].

Їхній взаємозв'язок уперше підкреслений на нормативному рівні в Указі Президента України "Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів" від 10.05.2006 р., за яким принцип спеціалізації тлумачиться як такий, що обумовлює організацію судів з урахуванням особливостей предмета судових справ та зумовленого цими особливостями виду судочинства; а принцип інстанційності – як такий, що передбачає організацію судів у такий спосіб, щоб судами було забезпечене право на перегляд судового рішення у суді вищого рівня[15].

Принципові спеціалізації згідно зі статтею 125 Конституції України надано статусу конституційного: він прямо згаданий у відповідній статті Основного Закону держави, де зазначено, що система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципом спеціалізації, а згідно з частиною третьою статті 126 Конституції України вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди[16].

Згідно зі статтею 18 Закону України “Про судоустрій та статус суддів” встановлено, що суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Водночас у судах загальної юрисдикції може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ[17]. Відтак, нормативно цим Законом передбачається здійснення як внутрішньої, так і зовнішньої спеціалізації судової діяльності. Перша означає спеціалізацію в межах суду загальної юрисдикції одного або кількох суддів на розгляді певної категорії судових справ (сімейних, адміністративних, кримінальних тощо), тоді як друга – означає утворення окремого суду (судів), які наділені повноваженнями здійснювати правосуддя лише за певною, чітко визначеною категорією справ. При цьому варіантів зовнішньої спеціалізації теж багато – від утворення спеціалізованого суду на рівні нижчої ланки судової системи до утворення окремих “гілок” спеціалізованих судів зі своїми апеляційними та вищими спеціалізованими судами[18]. Цілком очевидно, що законодавець обрав саме останній варіант – суцільної спеціалізації з утворенням конституційно передбачених вищих спеціалізованих судів як самостійних органів судової влади.

На нормативному рівні тлумачення змісту принципу спеціалізації судової діяльності знаходимо в Указі Президента України “Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів” від 10.05.2006 р., за яким принцип спеціалізації судів визначався в такий спосіб, що суди мають бути організовані з урахуванням особливостей предмета судових справ за відповідною юрисдикцією та зумовленого цими особливостями виду судочинства[15].

Конституційний Суд України у своєму Рішенні у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов’язаних із соціальними виплатами” від 9.09.2010 р. зазначив, що “головними критеріями судової спеціалізації визнається предмет спірних правовідносин і властива для його розгляду процедура. Процесуальними кодексами України встановлено неоднакову процедуру судового провадження щодо різних правовідносин”[19].

Згадана позиція КСУ ґрунтується на доктринальних висновках, зроблених у вітчизняній юридичній науці щодо того, що головними критеріями спеціалізації дійсно є предмет спірних правовідносин і властива йому процесуальна процедура. Поряд з ними науковці називають і інші важливі критерії: вік (справи щодо неповнолітніх), сфера правовідносин (сімейні), рід діяльності (справи щодо військовослужбовців) тощо[20; 18; 21; 22]. Відтак, “принцип спеціалізації судів передбачає урахування особливостей предмету спірних правовідносин (галузеву ознаку) та зумовлену цими особливостями процедуру”[23].

Л.М. Москвич вбачає сенс спеціалізації судів у забезпеченні належної якості та ефективності правосуддя, у перетворенні його на більш доступне для людей[24]. Його реалізація закономірно призводить до подальшої децентралізації і демонополізації судової влади у контексті необхідності врахування об’єктивних властивостей відповідних юридичних спорів та особливостей процесуально-правових форм захисту прав та законних інтересів суб’єктів відповідних правовідносин, відкриває додаткові можливості для підвищення оперативності та якості вирішення судових справ а звідси, зрозуміло, й для утвердження принципу верховенства права[25; 26].

В юридичній науці неодноразово наголошується на важливості диференціації в сучасних умовах судових процедур у контексті реалізації принципу спеціалізації судової діяльності[27; 28; 29]; на тому, що реалізація згаданого принципу допомагає захистові прав людини, сприяє повнішій реалізації права громадян на судовий захист, поглибленню знань суддів з окремих галузей законодавства та практики його застосування, підвищенню їх

професіоналізму[30]. Відтак, “спеціалізація внутрішньо притаманна організації і діяльності судової системи як правозастосовчій інституції”[31].

Завдяки реалізації даного принципу поліпшиться доступність правосуддя, оскільки зацікавлені особи зможуть звернутися до більшої кількості судових органів; зросте якість ухвалюваних судових рішень у зв’язку з тим, що справи розглядатимуть більш кваліфіковані судді, які спеціалізуватимуться на розгляді певного виду справ[32].

На думку Д.М. Притики, реалізація принципу спеціалізації призведе до посилення судової влади, яке дасть можливість не розпорошувати сили одного судового органу на всі проблеми правосуддя в державі, а зосередитися на конкретній судовій юрисдикції, за що відповідатиме конкретний вищий суд, і більш кваліфіковано здійснювати її: спеціалізація завжди супроводжувала професіоналізм. Тому, з його точки зору, утворення судів загальної юрисдикції за принципом спеціалізації слід визнати прогресивною формою організації діяльності судових влад, а вищі спеціалізовані суди варто розглядати як “конституційну гарантію демократизації судової влади”[33].

Отже, принцип спеціалізації в системі судустрою сучасної держави є вагомою передумовою якісного судочинства, зменшення навантаження на суддів при одночасному дотриманні вимоги про простоту, і, як наслідок, ефективність судової системи; допомагає зменшенню судових помилок і збільшенню кількості законних та справедливих судових рішень[34; 35; 36; 37]; забезпечує вирішення окремих категорій юридичних спорів найбільш компетентними фахівцями, що дозволяє дати їм адекватну правову оцінку та винести справедливе рішення[38]; пов’язується з необхідністю глибокого вивчення та правильного застосування суддями широкого масиву законодавчих актів, що використовуються для розгляду певної категорії справ у сфері управління[39].

Як відзначають О.В. Бурак та М.Й. Вільгушинський, принцип спеціалізації судової системи України означає, що в системі судів загальної юрисдикції діють певні підсистеми судових органів, уповноважені вирішувати справи тільки певної категорії, здійснюючи правосуддя за нормами спеціальних процесуальних кодексів, уніфікованих і максимально пристосованих до розгляду категорій справ, віднесених до їх компетенції[40; 41]. З точки зору М.Й. Вільгушинського, така система судів загальної юрисдикції цілком відповідає міжнародним стандартам у галузі організації судової системи, які передбачають необхідність створення в країні відповідного процесуального порядку розгляду спору, що визначається особливістю його предмета. Крім того, згаданий автор наголошує на тому, що спеціалізація судів та суддів є обов’язковою умовою підвищення якості судової діяльності[41].

Список використаних джерел

1. Назаров І.В. Міжнародний досвід щодо уніфікації принципів побудови судової системи // *Право України*. – 2010. – №7. – С. 169–175
2. Посохова С.Ю. Міжнародні та національні вимоги побудови судової системи в Україні // *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. – 2013. – №2 (5). – С. 107–113.
3. Смокович М.І. Визначення юрисдикції адміністративних судів та розмежування судових юрисдикцій. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – С. 26.
4. Цуркан М. Роль Вищого адміністративного суду України у забезпеченні однакового правозастосування // *Право України*. – 2014. – №3. – С. 28.
5. Організація судової влади в Україні: Навч. посіб. / за ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової. – Х.: Одиссей, 2007. – С. 32, 43–49.
6. Куйбіда Р. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи. – К.: Атіка, 2004. – С. 47.
7. Назаров І.В. Принципи побудови судової системи. Монографія. – Х.: Фінн, 2009. – С. 38.
8. Борко А.Л. Поняття та ознаки принципів судової системи // *Форум права*. – 2012. – №3. – С. 54.
9. Городовенко В. В. Принципи судової влади. Дис. ... докт. юрид. наук. – Х., 2011. – С. 404–405.
10. Костюк І.В. Конституційно-правові принципи організації та діяльності вищих судів загальної юрисдикції в Україні: поняття та зміст // *Науковий вісник Херсонського державного ун-ту*. – Вип. 3. – Т. 1. – 2013. – С. 61.
11. Гончаренко В.Г. Проблемні питання судово-правової реформи в Україні // *Проблеми реформування судочинства в Україні: тези міжнар. наук. конф.* // *Вісник Академії адвокатури України*. – 2010. – №2 (18). – С.
12. Козюбра М. Система судів України та місце в ній Верховного суду України: стан та перспективи реформування // *Право України*. – 2012. – №11–12. – С. 15–28
13. Назаров І.В. Судова реформа як частина правової реформи в Україні // *Вісник Вищої ради юстиції*. – 2011. – №1 (5). – С. 63;

14. Ткачук О.С., Глушенко С.В. Сучасне реформування судової системи України в аспекті єдності суду касаційної інстанції // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. - №01 (4). – С. 95-106.
15. Указ Президента України “Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів” від 10.05.2006 р. // Урядовий кур’єр від 24.05.2006. - №95.
16. Конституція України: прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
17. Закон України “Про судоустрій та статус суддів” // Відомості Верховної Ради України.. – 2010. - №41-42, №43, №44-45. – Ст. 529.
18. Порівняльне судове право. Навч. посібник / За ред. І.С. Марочкіна, Л.М. Москвич. – Х.: Право, 2008. – С. 19-20.
19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов’язаних із соціальними виплатами» № 1_40/2010 від 9 вересня 2010 р. // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. - №5. – С. 29.
20. Москвич Л.М. Питання оптимізації функціонування судової системи // <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/2A8DAA1956D82EA4C22576400048D679>;
21. Сібільова Н. Теоретичні основи побудови судової системи України // Право України. – 2009. - №6. – С. 41
22. Шаповал К.В. Принцип спеціалізації як концептуальна передумова створення земельних судів в Україні // Вісник Академії адвокатури. – 2011. - №3 (22). – С. 161.
23. Святоцький О. Судова влада в Україні: актуальні питання реформування // Право України. – 2010. - №5. – С. 31.
24. Москвич Л. Принцип спеціалізації судів: вітчизняний та світовий досвід // Право України. – 2008. - №9. – С. 26.
25. Осетинський А. Реформування системи судів господарської юрисдикції в аспекті реалізації конституційного статусу касаційної інстанції // Право України. – 2005. - №6. – С. 4
26. Інтерв’ю М. Козюбри О. Святоцькому // Право України. – 2009. - №12. – С. 51.
27. Хомяков Г.А. Административный суд в Российской Федерации // <http://www.ksu.ru/infres/homyakov/h1.htm>;
28. Гравина А.А., Кашепов В.П., Макарова О.В. Конституционные принципы судебной власти Российской Федерации. – М.: Юриспруденция, 2011. – С. 256
29. Максимов В.В. Место и роль специализированных судов в судебной системе // <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=15&art=1095>.
30. Організація судової влади в Україні: Перший аналіз нормативного змісту Закону України “Про судоустрій України” / Селіванов А.О. (кер. авт. кол.), Є.В. Фесенко, Н.С. Рудюк та ін. / за наук. ред. А.О. Селіванова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 10.
31. Шадура Д.М. Принцип спеціалізації у судочинстві та його зв'язок з судовою юрисдикцією // <http://www.shkrebet.com/ukr/article25.html>.
32. Овечкин М.А. Специализированные суды в системе судов общей юрисдикции в Российской Федерации. Конституционно-правовое исследование. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2006. - С. 7.
33. Притика Д. М. Вищі спеціалізовані суди як конституційна гарантія демократизації судової влади // Право України. — 1999. — №12. – С. 11-14.
34. Гребенцов А.М. Развитие хозяйственной юрисдикции в России. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2001. – С. 17
35. Романец Ю.В. Специализация в судебной деятельности как средство повышения эффективности правосудия // <http://base.ed.ru/referat-19366.html>;
36. Терехин В.А. Модернизация судоустройства и судебных инстанций как приоритетное направление судебно-правовой политики // <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=10&art=925>
37. Цибуляк-Кустевич А.С. Принципи побудови судової системи України та їх вплив на доступність правосуддя // <http://lawreview.chnu.edu.ua/article.php?lang=ua&visnuk=32&article=712>.
38. Пилипенко Ю. С., Каримуллин Р. И. Российская судебная система в контексте нового Федерального конституционного закона // Журнал российского права. – 1998. - №1. – С. 29.
39. Салищева Н.Г., Хаманева Н.Ю. Административная юстиция и административное судопроизводство в Российской Федерации. – М., 2001. – С. 37.
40. Бурак О.В. Організація системи спеціалізованих судів України в контексті конституційних приписів // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. - №3 (16). – С. 86;
41. Вільгушинський М.Й. До питання реалізації принципу спеціалізації в системі судів загальної юрисдикції // Адвокат. – 2012. - №6 (141). – С. 11.